

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1985 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1986

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1985

VILNIUS

1986

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1985

VILNIUS

1986

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ
ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1985

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1986

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li237 Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai = Ежегодник истории Литвы. Год 1985 / LTSR MA, Istorijos inst., LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Redkol.: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1986. 183 p.: iliustr. Lygiagr. antr. taip pat angl., vok. Str. santr. rus.

LTSR MA istorijos inst. leid. 1985 m. bibliogr. / R. Strazdūnaitė, p. 147—149.— Bibliogr. str. gale ir išnašose.

Knygoje spausdinami pranešimai ir straipsniai apie Šiaulių žemę karo su Ordinu metu (1236 m.), Birutės kalną ir gyvenvietę Palangoje, ekonominę ir socialinę Klaipėdos krašto padėtį 1923—1939 m., Šiaulių prekybos institutą ir jo veiklą 1939—1944 m., Lietuvos liaudį Tarybų Sąjungos tautų kovoje su hitleriniu fašizmu Didžiojo Tėvynės karo metais. Yra žinių apie majoratinius dvarus (XIX a.—XX a. pradžia) ir kt.

L 0505040000—234 Z—86
M854(08)—86

BBK 63.3(2L)
9(TL)

ISTORIJS TERMINIJA

Sio skyriaus konsultantas
filol. m. k. *Kazys Gaivenis*

MAJORATINIAI DVARAI (XIX a.—XX a. pradžia)

Vakarų Europoje, pagyvėjus prekybiams piniginiams santykiams, kapitalizmo elementams skverbiantis į žemės ūkį, prasidėjo stambiosios feodalinės žemėvaldos smulkėjimas. Šį procesą feodalai siekė stabdyti juridinėmis priemonėmis. XIV—XVI a. buvo sukurta fideikomisų (lot. *fidei-commisum* — *fides* — tikėjimas, sąžinė + *commito* — pavedu) sistema. Jos esmė buvo ta, kad savininkas negalėjo nekilnojamojo turto, paprastai didelės žemės valdos, padalyti ir jį atitekdavo vienam įpėdiniui. Kai žemę paveldėdavo vyriausias iš giminės — būdavo *senjoratas*, kai šeimos vyriausias sūnus — *majoratas* (lot. *majoratus* — *major* — vyresnysis).

Lenkijoje fideikomisai atsirado XVI a. pabaigoje ir buvo vadinami *ordinacijomis* (lenk. *ordynacja*, iš lot. *ordinatio* — sutvarkymas, paskyrimas). Rusijoje 1774 m. pradėti steigti majoratai¹, tačiau buvo ir *draustinių* dvarų (*заповедное имение*), kurie atitiko fideikomisus arba ordinacijas.

Lietuvoje (Lietuvos TSR teritorijoje) majoratiniai dvarai arba majoratai atsirado dėl politinių priežasčių, o ne žemvaldžių iniciatyva. Išimtis — Jono Tiškevičiaus iniciatyva 1862 m. birželio 10 d. įsaku įsteigta Biržų ordinacija. Su valstiečių žemėmis jai priklausė 72 868 deš.*, be valstiečių žemių — 38 331 deš.² (čia ir toliau žemės plotas nurodomas su mišku ir nenaudojama žeme).

Dar tebevykstant 1830—1831 m. sukilimui, caro valdžia konfiskuojamus sukilimo dalyvių dvarus ketino kaip majoratus (juose turėjo būti ne mažiau kaip po 100 baudžiauninkų vyrų) dovanoti valdininkams. Tikslas — plėsti Lietuvoje ir Baltarusijoje stambiąją rusų žemėvaldą. V. Neupokojevas priėjo išvadą, kad šis sumanymas sužlugo dėl valstiečių judėjimo ir kad tuo metu jau nebuvo realu konservuoti baudžiavinius santykius³. Netrukus pradėta rengti P. Kiseliovo valstybinių valstiečių reforma, kuri paruo-

¹ Анфимов А. М. Майоратное землевладение в царской России.— История СССР, 1962, № 5, с. 151.

* Santrumpas žr. prie 1 lentelės.

² Учас J. Biržai: Tvirtovė miestas ir kunigaikštystė. K., 1931, p. 130—134; Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии. Ковна, 1889, с. 488.

³ Неупокоев В. И. Крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века. М., 1976, с. 60—83.

šė dirvą naikinti feodaliniams santykiams valstybiniame kaime, pirmiausia — likviduoti palivarkus ir lažą.

Kauno gub. buvo įsteigti tik du majoratai, bet jau kitomis aplinkybėmis. 1841 m. išdas nupirko iš V. Zubovo Jurbarko dvarą, kurį 1804 m. Aleksandras I buvo padovanojęs P. Zubovui. Šį dvarą Nikolajus I 1845 m., kaip majoratą, padovanojo Valstybės tarybos pirmininkui kng. Ilarionui Vasilčikovui (perduotas 1846 m.). Jam mirus, Jurbarko dvaras buvo padalytas į du dvarus: Jurbarko ir Tauragės, kurie ir iki tol faktiškai sudarė atskiras valdas. Jurbarko dvaras atiteko Ilariono sūnui gen. mjr. Ilarionui, o Tauragės — kitam sūnui Aleksandrui Vasilčikovams. Po 1861 m. valstiečių reformos Jurbarko dvare buvo 18 930 deš., Tauragės — 9900 deš.⁴

Lenkijos—Lietuvos valstybėje feodalizmo pabaigoje karaliai jau neati-davinėjo valstybinių žemių kam nors į nuosavybę. Rusijos carai — imperatoriai, įsigalėjęs absoliutizmui, tokią teisę išlaikė net kapitalizmo laikotarpiu. XIX a. ja daugiausia naudotasi Lenkijos Karalystėje po 1830—1831 m. ir 1863 m. sukilimų. P. Kiseliovo reforma čia nebuvo vykdoma, ir caras valstybinius bei konfiskuotus iš sukilėlių dvarus nutarė panaudoti politiniams tikslams — plėsti rusų stambiajai žemėvaldai. Majoratai buvo dovanojami (dėl šito lenkų literatūroje jie dažniau vadinami *donacijomis* — lot. *donatio* — dovana, dovanojimas) aukšto rango kariškiams ir valdininkams, vadovavusiems sukilimų slopinimui ir 1864 m. valstiečių reformos parengimui bei vykdymui.

Apie Lenkijos Karalystės majoratus naujesnė istoriografija nedidelė. Neskaitant lokalinių tyrinėjimų, Lenkijos LR istorikai ir teisininkai apie juos rašė tyrinėdami agrarinius santykius apskritai⁵. Lietuvos istorikų darbų apie majoratus nėra.

Stambiausi darbai apie majoratus lenkų istoriografijoje parašyti šio amžiaus pradžioje. Kai agrarinius klausimus darėsi vis opesnis, buržuazinės partijos manė jį išspręsti plėsdamos valstiečių žemėvaldą. Tam reikalui buvo siūlomos valstybinės žemės ir majoratai. Todėl majoratų likimas tapo praktiniu klausimu. Buvo rašoma apie majoratų steigimo programos sukūrimą, caro vietininko Lenkijos Karalystėje I. Paškevičiaus veiklą rengiant projektą⁶. Keletą darbų apie majoratus parašė J. Kačkovskis. Stambiausiame — 1917 m. išleistoje monografijoje⁷ — jis išnagrinėjo majoratų steigimą ir dovanojimą. Vertingas informatyvus majoratų sąrašas. Mes jį panaudojome Suvalkų gubernijos lietuviškosios dalies majoratų sąrašui sudaryti (žr. I lentelę — „sąrašą“). Remdamiesi tais pačiais, kaip ir J. Kačkovskis, šaltiniais — *Dziennik praw, Постановления Учредительного комитета* — duomenis, patikslinome, papildėme ir pakoregavome majoratų lokalizaciją pagal Suvalkų gub. administracinį suskirstymą. Vėlesnius ma-

⁴ Гуконский К., Чернышев Н. Местечко Юрбург.— В кн.: Памятная книжка Ковенской губернии на 1900 год. Ковна, 1899, отд. 4, с. 89—90; Алфавитный список... , с. 72.

⁵ Sreniowski S. Studia nad prawem i stosunkami agrarnymi Królestwa Polskiego. 1831—1864. W-wa, 1963; Chomać R. Struktura agrarna Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX w. W-wa, 1970; Stankiewicz Z. Reformy czynszowe dóbr skarbowych w Królestwie Polskim. Łódź, 1968.

⁶ Radliński A. Rosyjskie majoraty w Królestwie Polskim. W-wa, 1918.

⁷ Kaczkowski J. Donacje w Królestwie Polskim. W-wa, 1917.

1 lentelė. Suvalkų gubernijos majoratų sąrašas

Isteigimo ir dovanojimo data	Kam dovanota	Dvaro, palivarko pavadinimas	Dvaro, palivarko		Majorato savininkas 1900 m.
			dydis 1900 m. (margai)	pajamos (rb)	
Naumiesčio aps.					
1837.XII.14	Ofenbergas bar. gen. ltn.	Kiduliai	3200	2250	F. P. Ofenbergas bar.
Marijampolės aps.					
1868.X.5	Belgardas gen. ltn.	Cysta Būda	320	3000	Belgardas gen.
		Kampškiečiai	388	su dvarais Vilkaviškio ir Kalvarijos aps.	N. V. Belgardas
		Pažaislis (Valerianavas)	341		"
		Rūdūpis	710		"
		Jarmoliškis ir miškas iš Purnios ir Šlienavos girn.	?		V. A. Belgardas
		Jarmoliškis ir miškas iš Purnios ir Šlienavos girn.	?		"
1866.VII.17	Bergas gr. gen. feldmaršalas caro viet. Lenkijos Karalystėje	Kvietiškis	1472	3000 su dvarais Kalvarijos aps.	J. K. Bergas gr.
1866.VII.17	Černickis gen. mjr.	Klebiškis	1696	2000	J. D. Delvigas bar.
		Zydaviškis	404		J. Delviga bar.
		Paverkniai	?		N. I. Ivanovas
1835.XII.21	Ivanovas plk.	Bačkininkėliai	1971	750	"
1868.I.12	Ivanovas gen. mjr.	Tursonas d. Karčuvkos miško	250	90	Ivanovo įpėd.
1868.I.12	P. F. Ofenbergas bar.	Bagrėnas ir miškas iš Šlienavos girn.	616	90	P. F. Ofenbergas bar.
?		Naujoji Ūta	47	?	"
1835.XII.21	Okunevas gen. mjr.	Mikalinė	2675	1500	N. S. Somovas
1867.VIII.1	Okunevas valst. pat.	d. Puskepurio miško		420	"
?	Opermanas gr. senatorius	Mikalajavas	645	750	J. J. Opermanas gr.
1867.III.19	Ramzajus bar. gen. adj. inf. gen.	Igliškėliai	884		Ramzajus bar. gen. ltn.
		Javaravas	739	4000	"
		Mikališkiai	4039		"
1868.VII.19	"	Skrynupis			"
		Prienai, Tartūpis, Ūta ir miškas iš Marijampolės girn.			"

Isteigimo ir dovanojimo data	Kam dovanota	Dvaro, palivarko pavadinimas	Dvaro, palivarko		Majorato savininkas 1900 m.
			dydis 1900 m. (margai)	pajamos (rb)	
Vilkaviškio aps.					
1837.XII.14	Adlerbergas plk.	Lankupėnai	1092	750	V. M. Adlerbergas
1867.III.30	Adlerbergas gen.	Skardupiai		175	"
ir 1869.X.14	ltn.	Marivilis d.			
1868.X.5	Adlerbergas inf. gen.	Marivilis d.			
	Belgardas gen.	Pašiliai	485	Zr. Marijampolės aps.	G. Belgardas
	Int.	Silsodis	830		N. V. Belgardas
		Triduoniai	360		I. Lukjanovas
1866.VII.17	Bergas gr. gen. feldmaršalas caro viet. Lenkijos Karalystėje	Karkliniai	1219	"	F. Bergas gr.
1868.VII.19	"	Parausiai, Roskaučizna d.			"
1838.III.26	Čeodajėvas gen. lt.	Lankeliškiai	715	2250	I. Nosticas gr.
1835.XII.21	Dokudovskis plk.	Sakalupis	1084	750	Dokudovskis plk.
1837.XII.14	Gerštencveigas gen. lt.	Karalkrėslis	1552	2250	J. Gončarova
1866.VII.10	A. Gerštencveigas	Mažasis Stolauskis	565	680	?
1862.II.25	Gurka valst. pat.	Kibeikiai	596	1500	I. A. Gurka
1867.III.27	"	Vaišvilai d.			"
1835.XII.21	Krumesas plk.	Penkiniai	558	750	L. Krumes bar.
?	Lukjanovas vald.	Bakšiškiai	2287	1000	I. I. Lukjanovas
		Barteliai, Pašeimeniai			
1837.XII.14	Manderšternas gen. lt.	Pavištytis	3070	2250	J. A. Bader
1868.II.22	Manderšternas gen. mjr.	Pajevonys			"
1866.VII.17	Minkvicas gen. lt.	Užupiai			
		Liubiškiai, Vaišvilai d.			
		Alksnėnai	365		M. J. Minkvica
		Būdiškiai	466	3000	
		Vilkaviškis	1870		
		Juodvaris, Karaliai, Pūstapėdžiai			
1835.X.16	Nosticas gen. lt. gen. adj.	Bartninkai	2562	3000	I. G. Nosticas gr.
		Datonys (Datomiškis?)	540		"
1867.III.30	Nosticas gr. gen. mjr.	Lankeliškiai d.	715	940	"
1869.IX.9	"	Lankeliškiai d.		651	"

Isteigimo ir dovanojimo data	Kam dovanota	Dvaro, palivarko pavadinimas	Dvaro, palivarko		Majorato savininkas 1900 m.
			dydis 1900 m. (margai)	pajamos (rb)	
1867.VIII.1	Sikstelis plk.	Roskaučizna d.	279	Zr. Kalvarijos aps.	M. V. Sikstelis
1838.XII.3	Suchozanetas gen. mjr.	Kaupiškiai	2396	1200	I. A. Suchozanetas
1867.III.28	Suchozanetas gen. adj.	Liukiai II	457	245	F. A. Jefimovičius gen. ltn.
1837.XII.14	Tornau bar. gen. ltn.	Valavičiai	1460	1200	J. Fronič bar.
1867.X.24	J. Tornau bar.	Parysauščizna Pašeimeniai d.	201	400	„
Kalvarijos aps.					
1868.X.5	Belgardas gen. ltn.	Kleščuvka (?) Pašešupys, Vingrėnai		Zr. Marijampolės aps.	?
1835.X.16	Bergas gen. ltn. gen. adj.	Liudvinavas	2800	3000	F. G. Bergas gr.
1867.VI.15	Bergas gr. gen. feldmaršalas caro viet. Lenkijos Karalystėje	Miškai: Barsukai, Padpalės, Vartai			„
1845.III.9	Grabė gen. ltn.	Krokialaukis	2533	750	N. P. Grabė gr.
?	Katalėjus gen. mjr.	Naujasodis?	1120	750	P. J. Katalėjus gen.
1837.XII.14	Launicas plk.	Liuliškis	1562	750	M. V. Launicas bar.
?	Michalovskis vald.	Valdiškiai (Skersabaliai ?)	173	1000	I. V. Michalovskis
1837.XII.14	Norvertas plk.	Naujadarvis?	804	1000	N. A. Norvertas
1838.XII.3	Patonas gen. mjr.	Didžioji Kirsna	1092	750	F. O. Patonas
1837.XII.14	Sikstelis plk.	Janavas Didžioji Pasuduonė	883	750	M. V. Sikstelis
1836.IX.10	Siversas gr. gen. ltn.	Aniškis	3988	3000	V. J. Siversas
1867.VI.15	Siversas gr. gen. mjr.	Dirvonai, Trakeliai			„
1867.XI.15	Suchozanetas gen. adj.	Alytus Odrija	2413	3330	F. A. Jefimovičius gen. ltn.
1868.II.22	Svečinai gen. ltn.	Buktininkai ir d. miško iš Pomorsko girn.	665	150	Å. A. Svečinai
1837.XII.14	Satovas plk.	Dapkiškės	1812	750	A. N. Satova
1870.IV.19	S. Satovas mjr.	Miškas iš Seirijų girn.		260	„
1836.IX.10	Stegmanas gen. ltn.	Kalvarija	2847	3000	N. M. Stegmanas

Isteigimo ir dovanojimo data	Kam dovanota	Dvaro, palivarko pavadinimas	Dvaro, palivarko		Majorato savininkas 1900 m.
			dydis 1900 m. (margai)	pajamos (rb)	
1867.VI.15 1866.V.20	Stegmanas kpt. Strandmanas gen. ltn.	Skaisčiai Pryga, Prelom- čiškė	2689	2250	K. K. Stran- dmanas gen. ltn.
Seinų aps.					
1838.IX.25	Elijaševičius kol. pat.	Obelija	1724	750	P. F. Ste- butas
1868.II.25	A. Gurka	Vištytis	988	1500	?
?	Michalovskis vald.	Kibyšiai	1294	Zr. Kalva- rijos aps.	Tikr. valst. pat. B. Mi- chalovskio įpėd.
		Naujalaukis (?) Papiškės			
1868.XII.15	Skobelevas gen. ltn.	Raudenis ir miškas	562	Su Zaboriš- kių dv. (LLR)	N. Belosels- kaja-Belo- zerskaja kng.
1867.XI.15	Suchozanetas gen. adj.	Dirmiškės d.	343	Zr. Kalva- rijos aps.	F. A. Jefi- movičius gen. ltn.
		Krikštonys	242		„
		Seirijai	518		„
		Straigiškė ir miškas iš Sei- rijų girn.	508		„
Suvalkų aps.					
1845.VIII.14	Suvorovas gr. Rimniškis kng. Italijos	Mockai	2152	2250	V. V. Majus- tovas

Sąrašas sudarytas remiantis šaltiniais: Kaczkowski J. Op. cit., p. 126, 378, 379, 382, 383, 394, 395, 400, 401, 404—409, 414, 415, 420, 421, 424, 425, 432—435, 438—445, 452—457, 462, 463, 466, 467, 472—479, 482, 483; Памятная книжка Сувалкской губернии на 1900 год. Сувалки, 1900, с. 362—387.

Sutrumpinimai: adj.—adjutantas, aps.—apskritis, bar.—baronas, d.—dalis, deš.—dešimtinė, girn.—girininkija, gr.—grafas, inf. gen.—infanterijos generolas, įpėd.—įpėdinis, kng.—kunigaikštis, kol. pat.—kolegijos patarėjas, tikr. valst. pat.—tikrasis valstybės patarėjas, vald.—valdininkas, valst. pat.—valstybės patarėjas, viet.—vietininkas.

joratų savininkus nurodėme ne pagal 1909 m., bet pagal 1900 m. padėtį.

Lietuvoje majoratai buvo sudaromi iš valstybinių dvarų—buvusios Alytaus ekonomijos, buvusių Prienų, Punios ir kitų seniūnijų dvarų bei palivarkų, kurie, Užnemunę valdant Prūsijai, buvo vadinami *domenais*. Matyt, viena išimtis—Belgardo dvarai Marijampolės aps. (žr. 1 lentelę)—konfiskuoti Pacų dvarai. Apie pusę visų dovanojimų teko generolams. Kadangi jiems buvo skiriami didžiausi dvarai, tai generolai gavo gerokai

daugiau kaip pusę visų majoratinių žemių. Majoratus caras steigė ir dovanavo dviem etapais: 1835—1838 m. ir 1866—1868 m. Pastarasis susijęs su intensyviu 1864 m. valstiečių reformos vykdymu. Suvalkų gubernijos keletas majoratų dovanota 1845, 1862 m. ir 1869, 1870 m. Keleto dovanojimų datos (datos „sąrašė“ ir straipsnyje — pagal naują kalendorių) nenustatytos. Nors antrajame etape (po 1863 m. sukilimo) donacijų buvo daugiau, tačiau pirmajame etape žemių išdalyta daugiau, nes buvo dovanojami stambesni dvarai.

Majoratai buvo skiriami atsižvelgiant į apdovanojamojo karinį laipsnį arba rangą. Ginklo rūšies generolams ir turintiesiems 2-ąjį rangą reikėjo per metus užtikrinti iki 30 000 lenkiškų auksinų (100 auksinų=15 sidabro fb) grynų pajamų; generolams leitenantams ir turintiesiems 3-ąjį rangą — iki 20 000; generolams majorams ir turintiesiems 4-ąjį rangą — iki 10 000; pulkininkams, papulkininkiams ir turintiesiems 5—7 rangą — iki 5000 auksinų metinių pajamų⁸. Lietuvoje vienam margui (0,56 ha) pajamų vidutiniškai teko apie 84 kp (plg. 2 lentelę). Majoratuose buvo daug miškų, ir pajamos iš jų faktiškai buvo daug didesnės.

Majoratų dovanojimo sąlygos buvo nustatytos 1835 m. spalio 16 d. nuostatais. Jų pagrindiniai straipsniai pirmajame dovanojimų etape buvo pakartojami kiekvienoje caro donacijoje. Pirmoji — išleista taip pat 1835 m. spalio 16 d. Šia donacija buvo apdovanotas ir būsimasis caro vietininkas F. Bergas.

Majoratai buvo atiduodami „amžinai ir paveldimai“, „visiškon nuosavybėn“. Tačiau ji buvo suvaržyta. Majorato savininkas turėjo vykdyti išdo įsipareigojimus tame dvare, įrašytus į ipotekos knygas; nepažeisti „nustatytų teisių valstiečiams“, kuriomis jie naudojosi per paskutinius trejus metus; mokėti išdo nustatytus mokesčius bei atlikti prievolės; mokėti skolas kredito draugijai. Per 6 metus reikėjo „sutvarkyti“ valstiečių padėtį. Tai reiškė, kad lažą reikėjo pakeisti činšu, atlikti *separaciją*, t. y. atskirti valstiečių žemes nuo dvaro žemių. Jeigu per nustatytą laiką savininkas šito nepadarytų, tai padaryti turėjo jo sąskaita valdžia. Iki valstiečių „sutvarkymo“ lažo buvo galima reikalauti, bet ne daugiau kaip 3 dienas per savaitę. Savininkas savo lėšomis valstiečių sodybas galėjo perkelti kitur, t. y. galėjo sukeisti valstiečių ir dvaro žemes (kadangi iniciatyvos galėjo imtis dvarininkas, tai toks žemių sukeitimas galėjo būti naudingas tik jam). Ir iki valstiečių „sutvarkymo“ savininkas negalėjo didinti valstiečių prievolių, reikalauti priverstinės samdos, neapmokamų darbų. Išdui priklausantis tame dvare inventorių atitekdavo naujam savininkui. Buvo panaikinamos kitų valstybinių dvarų teisės naudotis majorato naudmenomis. Tai nebuvo taikoma to paties dvaro valstiečiams. Majorato nebuvo galima apsunkinti naujomis skolomis. Jo nebuvo galima įkeisti ir parduoti ne tik už privačias skolas, bet ir už skolas valstybei. Dvaro negalima buvo dalyti tarp įpėdinių. Paveldėti galėjo vyriausias tiesioginės linijos įpėdinis. Pirmenybę turėjo sūnus. Jeigu sūnų arba jų tiesioginių įpėdinių nebūdavo, galėdavo paveldėti ir dukterys. Nesant įpėdinių tiesioginėje linijoje (vaikai, anūakai ir t. t.), paveldėti ta pačia tvarka galėjo artimiausia pagal

⁸ Ten pat, p. 47.

2 lentelė. Suvalkų gubernijos majoratų žemėvalda (margais) 1900—1901 m. ir pajamos (rb) dovanojimo metu

Apskritis	Dvarų žemėvalda pagal Varšuvos statistikos komiteto 1901 m. duomenis						Majoratai 1900 m.		Majoratai pagal „srašą“ duomenis dab. Lietuvos TSR teritorijoje (1900 m.)	
	privaičių	%	majoratinių	%	visų	%	ž e m ė	pajamos		
Naumiesčio	52104	93,5	3639	6,5	55743	100,0	3200	3200	2250	
Marijampolės	58432	76,7	17725	23,3	76157	100,0	17197	17197	15600	
Vilkaviškio	40205	58,6	28411	41,4	68616	100,0	25724	25724	22991	
Kaivarijos	37398	54,7	30923	45,3	68321	100,0	25381	25381	21490	
Seinų	88743	92,7	7014	7,3	95757	100,0	7278	6179	2250	
Suvalkų	14417	46,0	16918	54,0	31335	100,0	17574	2250	2152	
Augustavo	44523	73,9	15750	26,1	60273	100,0	12675	—	—	
Iš viso:	335822	73,6	120380	26,4	456202	100,0	109029	79833	66831	

Lentelė sudaryta remiantis: Труды Варшавского статистического комитета, в. 25. Варшава, 1909, с. 26—29 (1900 m. duomenys).
Памятная книжка Сувальской губернии... с. 362—387 „Srašas“—1 lentelė (1901 m. duomenys).

giminystę šalutinė linija. Jeigu giminė išsenka — su dvaru turėjo būti pasielgta kaip su išmara, t. y. jis turėjo atitekti išdui. Šitaip reikėjo pasielgti ir tuo atveju, jeigu tarp įpėdinių nebuvo kilminio bajoro pravoslavo (šis punktas buvo praleidžiamas antrojo etapo donacijose). Majoratus buvo draudžiama išnuomoti, bet galima buvo turėti ūkvedžius. Majorato savininkui buvo garantuojamos pajamos nuo dovanojimo termino iki jo įvesdinimo į valdymą (nuo eilinių ekonominių metų pradžios, t. y. nuo birželio 1 d.)⁹. Donacijų įsakuose buvo nurodomos pajamos, žemės plotas nebuvo nurodomas.

Baigiantis 6 metams nuo pirmųjų donacijų, Valstybės pajamų ir išdo komisija 1841 m. birželio 4 d. išleido Administracinės tarybos patvirtintą instrukciją dėl valstiečių „sutvarkymo“ ir pervedimo prie činšo caro dovanuose dvaruose. Instrukcija nurodė, kad, vykdant separaciją, nebuvo galima mažinti valstiečių sklypų, geresnę žemę pakeisti blogesne. Buvo numatyta, kokia proporcija reikia padalyti tarp dvaro ir valstiečių bendras ganyklas. Vykdant separaciją, valstiečiams žemę reikėjo skirti *kolonijomis*, t. y. vienkiemiais. Činšą reikėjo apskaičiuoti pagal tam tikrą rugių kiekį atsižvelgiant į vidutinę jų kainą per pastaruosius 30 metų. Kas 30 metų činšą reikėjo perskaičiuoti. Perėjimas nuo lažo prie činšo priklausė nuo valstiečių, bet nebuvo privalomas. Valstiečiams likus laže, jo nebuvo galima reikalauti daugiau kaip po 3 dienas per savaitę. Sodybų pastatai buvo pripažinti valstiečių nuosavybe. Tačiau valstiečiai negalėjo sklypų dalyti į mažesnes kaip vieno valako dalis, įkeisti žemės kreditoriams. Valstietis galėjo išpirkti činšą iš majorato savininko ir gauti žemę nuosavybėn¹⁰.

Caro valdžia, bijodama politinių pasekmių, stengėsi mažinti galimybes kilti konfliktams tarp majoratų savininkų ir valstiečių. Tačiau radikalių priemonių imtis nesiryžo. Valstiečių „sutvarkymas“ pagal 1841 m. instrukciją galėjo ilgai tęstis. Jis negarantavo greito feodalinių santykių likvidavimo. Šiuo metu dar mažai žinoma apie tai, kokių mastu ir kokiais tempais ši instrukcija buvo įgyvendinama.

1864 m. valstiečių reforma palietė ir majoratų valstiečius. Ją vykdant, lengvatų gaudavo ne majoratų valstiečiai, o savininkai. Steigiamasis komitetas 1866 m. vasario 3 d. atsisakė pripažinti išpirkusiuosius žemę iki reformos tos žemės savininkais, nes jie nesinaudojo propinacija (ši teisė majoratų valstiečiams nebuvo suteikta ir 1841 m. instrukcija). Todėl tokie valstiečiai šio komiteto 1867 m. vasario 19 d. nutarimu privalėjo mokėti valstiečių žemės mokesį¹¹.

Išleidus 1865 m. kovo 30 d. įstatymą dėl žemės sklypelių, kuriais naudojami žemės ūkio darbininkai ir kampininkai, pripažinimo jų nuosavybe, šio įstatymo įgyvendinimui labiausiai priešinosi majoratų savininkai¹² ir ypač

⁹ Dziennik praw, t. 17, s. 322—366.

¹⁰ Sreniowski S. Op. cit., p. 36—43; Materiały do dziejów uwłaszczenia w Królestwie Polskim. Wrocław i in., 1961, s. 356—368.

¹¹ Постановления Учредительного комитета в Царстве Польском (далее — ПУК). Варшава, 1867, т. 9, с. 227—229.

¹² Костюшко И. И. Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском. М., 1962, с. 240, 241.

pats vietininkas F. Bergas. Steigiamasis komitetas 1866 m. sausio 20 d. svarstė jo siūlymą Liudvinavo dvaro 35 kampininkams skirti sklypus prie valstybinio Olendrų kaimo. Už sodybų perkėlimą jis sutiko sumokėti po 35 rb. Komitetui teko siūlymui pritarti — Vartų miške šioms šeimoms buvo paskirti 307 margai. Valstiečiams atsisakius pirkti ten esantį mišką, jis turėjo būti iškirstas¹³. Neįsisavintose žemėse įsikuriantys valstiečiai paprastai buvo dveju, vėliau trejus metus atleidžiami nuo mokesčių. Tačiau ši lengvata nekompensavo persikėlimo ir įsikūrimo sunkumų.

Majoratų savininkams už valstiečiams atitenkančias žemes buvo atlyginama neatskaičiuojant, kaip kitiems dvarininkams, 20% iš sumos, gautos kapitalizavus iš 6% valstiečių metinį činšą¹⁴. Vykdamas 1864 m. reformą, valstiečių prievolės dvarininkams buvo panaikintos. Majoratų savininkams, kad nesumažėtų donacijose nurodytų pajamų suma, buvo teikiamos kompensacijos. Kaip matyti iš mūsų „sąrašo“, apdovanotieji majoratais arba jų įpėdiniai reformos vykdymo laikotarpiu gavo naujus palivarkus arba miškus.

1865 m. caras pradėjo dovanoti dvarus ne majorato teise, bet į „visišką ir neribotą nuosavybę“. Marijampolės aps. tikrajam valstybės patarėjui Smitui padovanojo Antanavo palivarką, 1866 m. plk. Stachovičiui — Saltupio palivarką su vandens malūnu Čiudiškių k. 1866 m. liepos 3 d. tikrajam valstybės patarėjui Aleksandrui Hilferdingui¹⁵ toje pačioje apskrityje padovanojo Elzbietinos palivarką su mišku. Jo tėvui, slaptajam patarėjui senatoriui Fiodorui Hilferdingui, dar 1838 m. rugsėjo 25 d. Lomžos apskrityje dovanotas Pšitulos palivarkas buvo sugražintas išdui¹⁶. Vėliau caras atnaujino majoratų dovanojimą.

Majoratų savininkams labiausiai nepatiko dvi juos varžančios sąlygos: draudimas šiuos dvarus įkeisti ir parduoti arba išnuomoti. Išimties keliu gauti kreditų pavykdavo retai. 1905 m. revoliucijos metu — 1906 m. lapkričio 2 d. — išleistas įstatymas leido dalį majoratų žemės, tarpininkaujant Valstiečių bankui arba ir netarpininkaujant, parduoti greta majorato gyvenantiems arba jo žemę naudojančioms mažžemiams valstiečiams arba ir kitiems žemdirbiams, kurių padėtis nesiskyrė nuo valstiečių padėties. Gauti už žemę pinigai turėjo būti įnešti į banką. Savininkai galėjo naudoti tik šio kapitalo procentus¹⁷. 1913 m. liepos 12 d. įstatymas leido dalį majoratų žemės tokiomis pat sąlygomis parduoti ir bežemiams¹⁸. 1914 m. vasario 18 d. instrukcija leido majoratus išnuomoti. Tačiau buvo draudžiama juos išnuomoti žydams ir ilgesniam kaip 24 metų laikotarpiui. Nuomos mokesčių buvo galima imti ne daugiau kaip už vienerius metus į priekį¹⁹. Šių patvarkymų praktinė reikšmė buvo nedidelė.

¹³ ПУК. Варшава, 1866, т. 6, вып. 1, с. 65, 68.

¹⁴ Steigiamojo komiteto 1865.X.30 posėdžio ypatingasis žurnalas. — ПУК. Варшава, т. 5, с. 181.

¹⁵ Apie A. Hilferdingą — vieną iš lietuviškos spaudos uždraudimo iniciatorių — žr.: Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). V., 1978, p. 22, 23 ir kt.

¹⁶ Dziennik praw, t. 62, s. 170—172, 425—428; t. 65, s. 218—220.

¹⁷ Полное собрание законов Российской империи. 3-е собрание, т. 26, № 28474.

¹⁸ Ten pat, t. 33, Nr. 39628; Chomac R. Op. cit., p. 85—87.

¹⁹ Kaczkowski J. Op. cit., p. 371.

Lenkijos Karalystėje Suvalkų gub. pagal majoratų žemėvaldos absoliutų ir santykinį plotą užėmė pirmą vietą. Tai, matyt, susiję su tuo, kad Suvalkų gub. buvo daug ir palyginti gerų valstybinių žemių bei miškų. 1894—1895 m. toje gubernijoje majoratams priklausė 25,7% visų privačių dvarų žemių (visoje Lenkijos Karalystėje — 8%)²⁰, o 1901 m. — 26,4%, t. y. beveik tokia pat dalis. Didžiausias procentas buvo Suvalkų (54), Kalvarijos (45,3) ir Vilkaviškio (41,4) apskrityse. Tačiau absoliutus žemės plotas nuo 1894—1895 m. iki 1901 m. Suvalkų gub. sumažėjo nuo 126 462 iki 120 380 margų²¹. Priežastis neaiški (tai galėjo būti susiję ir su duomenų netikslumu). Mūsų duomenimis, 1900 m. visoje gubernijoje majoratams priklausė 109 029 margai, t. y. dar mažiau, o lietuviškojoje dalyje — 79833 margai (2 lentelė).

Beveik visi majoratų savininkai juose negyveno. 1883 m., kai buvo renkamos aukos statyti cerkvei Suvalkuose, paaiškėjo, kad kai kurių majoratų savininkų gyvenama vieta nežinoma. Lietuvoje esančiuose majoratuose gyveno tik K. Minkvica, P. Ofenbergas ir P. Stebutas, N. Norvertas — Marijampolėje, V. Adlerbergas, V. Belgardas, Gurka, F. A. Jefimovičius, P. Katalėjus, I. Lukjanovas, J. Siversas, A. Suvorovas ir N. Štegmanas gyveno Peterburge, J. Gerštencveig-Gončarova, V. Michalovskis ir I. Nosticas — Maskvoje, A. Svečinas ir A. Šatova — Charkove, M. Launicas — Kazanėje, M. Sikstelis — Mogilevo gub., G. Bergas — Kurše, N. Grabė — Tartu, N. Ivanovas — Žitomire, J. Cernicka — Cernigove, Dokudovska ir A. Manderšternas — Varšuvoje, G. Ramzajus — Helsingforse (Helsinkyje). Kai kurie gyveno užsienyje: L. Krumes — Paryžiuje, Jelizaveta Tornau — Italijoje. Rusijos konsulas O. Patonas gyveno Nicoje, Rusijos pasiuntinys G. Okunevas — Stokholme²².

Iš „sąrašo“ nurodytų asmenų 1900 m. majoratuose gyveno tik D. Delvigas, F. A. Jefimovičius, P. Stebutas ir N. Štegmanas.

Visa tai rodo, kad majoratai jų savininkams rūpėjo tik kaip pajamų šaltinis. Daugelio majoratų ūkį, kaip ir Lenkijos Karalystės kitose gubernijose, tvarkė fiktyvūs ūkvedžiai, o faktiškai — nuomininkai. Jie nesirūpino ūkio gerinimu. Matyt, tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko Suvalkų gub. dvarų ūkis buvo atsilikęs nuo pirmaujančių ūkio požiūriu Kauno gub. dvarų.

Dauguma majoratų liko tiesioginių arba šalutinių paveldėtojų nuosavybe (kai kurios paveldėtojos pakeitė pavardes ištekėjusios).

Majoratai išnyko vykdant 1922 m. žemės reformą. Dauguma jų buvo panaudota sudaryti šios žemės reformos fondui.

Leonas Mulevičius

²⁰ Чомаџ Р. Оп. cit., p. 86.

²¹ Труды Варшавского статистического комитета. Вып. 25. Варшава, 1906, с. 13, 26—29.

²² 1883 m. Suvalkų gub. apskričių viršininkų gubernatoriui pristatyti žiniaraščiai.— Lietuvos TSR CVIA, f. 1010, ap. 1, b. 2069, l. 6, 8—21.